

Munich Personal RePEc Archive

**Turkiye'nin ortadogu'da ekonomik
gelecegi: Turkiye'nin ihracat
potansiyeline yonelik ampirik bir analiz**

Kula, Ferit and Aslan, Alper

2008

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/10688/>
MPRA Paper No. 10688, posted 21 Dec 2008 09:58 UTC

TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU’DA EKONOMİK GELECEĞİ: TÜRKİYE’NİN İHRACAT POTANSİYELİNE YÖNELİK AMPİRİK BİR ANALİZ

Ferit KULA
Alper ASLAN

1. Giriş

Ortadoğu, hem dinlerin kesişme noktası olması hem de petrol zenginliği nedeniyle yıllar boyunca egemenlik mücadelelerine sahne olmuş ve bu nedenle de istikrarsızlaşmış bir bölgedir. Petrolün 20.yüzyılda enerji kaynağı olarak kömürün yerini alması nedeniyle, bölge tüm dünyanın ilgisini uyandırmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ve Irak Savaşı’nın ardından, bölgede ABD’nin gücü artan şekilde hissedilmeye başlamıştır.

Bölgenin istikrarsız siyasi yapısı nedeniyle ham petrol varil fiyatlarında ortaya çıkan dalgalanmalar, hem dünya ekonomisini hem de Türkiye’yi olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Irak örneğinde açıkça görüldüğü gibi (Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı sorunu, BM ambargosu, Irak tarafından yapılan ödemelerin zaman zaman durdurulması) Türkiye’nin bölge ülkeleri ile ikili ekonomik ilişkilerinde önemli aksaklıklar yaşanmaktadır. Oysaki Ortadoğu bölgesinde kalıcı bir barış ve istikrar, Türkiye ekonomisini olumlu yönde etkileyecektir. Özellikle bölgenin yeniden yapılanması ve petrol gelirlerinin artması sürecinde, Türkiye ile bölge arasındaki ticari ilişkilerde ciddi bir artış potansiyeli bulunmaktadır.

Bu araştırma, Türkiye’nin 1996–2005 döneminde bölgeye yaptığı ihracat verilerinden faydalanarak, Türkiye açısından bölgenin ne oranda bir ihracat potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmada bölge ile Türkiye arasındaki ihracat potansiyeli “gravite modeli” (gravity model) ile tahmin edilmiştir. Araştırmada ilk olarak Ortadoğu ile bir taraftan Türkiye ve diğer taraftan dünya arasındaki ticari ilişkiler hakkında istatistiksel bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra ise kullanılan yöntemle ilişkin literatür yer almaktadır. Son olarak ise, yapılan ekonometrik analizin sonuçları değerlendirilmiştir.

2. Ortadoğu Ülkelerinin Türkiye ve Dünya İle Ticari İlişkileri

Ortadoğu ülkelerinin dünya ile olan dış ticareti incelediğinde, Birleşik Arap Emirlikleri’nin (B.A.E) ve Suudi Arabistan’ın payının diğer ülkelerin paylarının çok üzerinde seyrettiği görülmektedir. Ortadoğu ülkelerinin 2005 yılında dünya ihracatı içerisindeki payı %5,1 iken; dünya ithalatı içerisindeki payı ise %3 civarındadır.

Tablo 1: 2005 Yılı Ortadoğu Ülkelerinin Dış Ticaret Rakamları (Milyar \$)

	İthalat	İhracat	İhracatın % Payları		İthalatın % Payları	
	Toplam	Toplam	Bölge İçi	Dünya	Bölge İçi	Dünya
Orta Doğu	322,1	538	100	5,16	100	2,99
Bahreyn	7,74	9,866	1,83	0,09	2,4	0,07
B.A.E	80,744	115,453	21,46	1,11	25,07	0,75
Irak	23,43	24,096	4,48	0,23	7,27	0,22
İran	35,859	56,252	10,46	0,54	11,13	0,33
İsrail	47,142	42,659	7,93	0,41	14,64	0,44
Katar	10,061	25,762	4,79	0,25	3,12	0,09
Kuveyt	16,275	45,011	8,37	0,43	5,05	0,15
Lübnan	9,633	2,337	0,43	0,02	2,99	0,09
Suriye	8,106	5,76	1,07	0,06	2,52	0,08

Suudi Arabistan	59,409	181,44	33,72	1,74	18,44	0,55
Umman	8,971	18,692	3,47	0,18	2,79	0,08
Ürdün	10,506	4,302	0,8	0,04	3,26	0,1
Yemen	4,26	6,38	1,19	0,06	1,32	0,04

Kaynak: DTM'den alınan verilerle oluşturulmuştur (www.dtm.gov.tr).

Ortadoğu'nun sahip olduğu zengin petrol kaynakları ve görece olarak dünya ortalamasının çok üstünde gelir seviyesine sahip ülkeleri gözönüne alındığında, bölgenin hem dünya ile hem de kendi içindeki ticaretinin daha büyük değerlerde olması gerektiği düşünülebilir. Ancak yapılan araştırmalar, bölge ülkelerinin hem korumacı dış ticaret politikası uyguladıklarına hem de "iş yapma" (business operation) sürecinde ciddi engellerin bulunduğuna işaret etmektedir (Sharer, 1998; Owen ve Pamuk, 2002; Mehanna, 2003; Shackmurove, 2004). Kuşkusuz bölge-içi ve bölgenin dünya ile ekonomik ilişkileri incelerken bu olumsuzluklar da dikkate alınmalıdır.

1996–2005 yılları arasındaki dönemde Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine yönelik ihracatı yılda ortalama %14,1 oranında artış göstermiştir. Aynı dönemde Türkiye'nin genel ihracat artış oranı da yıllık ortalama %14 olmuştur.

Tablo 2: Yıllar İtibariyle Türkiye-Ortadoğu Dış Ticareti (Milyon \$)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
İhracat	2383	2648	2686	2695	2608	3353	3470	4552	6014	7374
İthalat	3487	3043	2284	2088	3256	2898	3103	4133	4924	7156

Kaynak: DTM'den alınan verilerle oluşturulmuştur (www.dtm.gov.tr).

Türkiye'nin bölgeye gerçekleştirdiği ihracat, 2005 yılında 7,4 milyar Dolar civarında olmuştur. Türkiye'nin toplam ihracatı içinde yaklaşık olarak %10, bölgenin toplam ithalatı içinde ise yaklaşık %2'lik bir pay anlamına gelen bu seviye, Türkiye'nin bölgeye yakınlığı dikkate alındığında oldukça yetersizdir. Kuşkusuz yukarıda sıraladığımız ve bölge ile dünya arasındaki ekonomik ilişkileri sınırlandıran olumsuzluklar, Türkiye ile bölge arasındaki ticaret hacmini de etkilemektedir. Ayrıca bölgede periyodik olarak yaşanan savaşlar ve gerginlikler, Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir (Güleç ve Oğuz, 2003). Ancak özellikle dış ticaret açısından baktığımızda, Türkiye'nin bölgeye komşu olması aynı zamanda bir avantaj olarak da düşünülebilir. Bütün olumsuz koşullara rağmen, bölge ile Türkiye arasındaki ticari ilişkilerde coğrafi yakınlık Türkiye'ye gerçekte bir avantaj sağlamak mıdır? Türkiye'nin coğrafi konumu, Türkiye için gelecekte yani muhtemel bir barış sürecinde neler vaat etmektedir?

Uluslararası iktisat teorisinde coğrafi yakınlık ve dış ticaret ilişkisi, öteden beri ilgi çekici bir konu olmuştur. Özellikle Timbergen (1962) ve Pöyhönen (1963) tarafından kullanılan ilk gravite modelleri ve sonradan ortaya çıkan geliştirilmiş gravite modelleri, coğrafi yakınlık başta olmak üzere ülkeler arasındaki dış ticareti açıklayan unsurların ve dış ticaret potansiyelinin anlaşılması konusunda çok önemli bir araç haline gelmiştir.

3. Gravite Modeli: Teorik ve Ampirik Literatür

Gravite modellerinin iktisat teorisindeki alt yapısı klasik ve yeni dış ticaret teorileri ile ilişkilidir (Helpman ve Krugman, 1985; Krugman, 1991 ve Krugman, 1997). Ancak esas itibariyle Newton'un "gravite kanunu"na (gravity law) dayanmaktadır.

"Gravite eşitliği"nin (gravity equation) temel denklemi şu şekildedir (Deardorff, 1995);

$$T_{ij} = A \frac{Y_i Y_j}{D_{ij}} \quad (1)$$

1 numaralı denklemde T_{ij} i ülkesinde j ülkesine ihracatın (ithalat) değerini, A sabiti, Y herbir ülke (i ve j) ekonomisinin büyüklüğünün ölçüsünü ve D_{ij} ise ülkeler arası mesafeyi göstermektedir. Denklem matematiksel ifadesinden de anlaşılacağı gibi; i ve j ülkeleri veya bölgeleri arasındaki dış ticaret hacmi ülkelerin büyüklükleri ile doğru orantılı, aralarındaki mesafe ile ters orantılıdır.

Prentice, Wang ve Urbina (1998), ise tek mallı iki ülkeli standart bir dış ticaret modelinden yola çıkarak gravite modeline şu şekilde ulaşmaktadırlar;

$$Q_E = Q_E(F, S_I, S_X) \quad (2)$$

2 numaralı denklemde; Q_E ile ticaret hacmi, F ile ulaşım maliyetleri, S_I ve S_X ile sırasıyla ithalatçı ve ihracatçı ülkeler için arz ve talep kaydırıcı faktörler gösterilmektedir. İhracatçı ve ithalatçı ülke arasında dengenin sağlandığı varsayımı altında model şu şekilde yazılabilir;

$$Q_{ijt} = Q(D_{ij}, S_{it}, S_{jt}) \quad (3)$$

3 numaralı denklemde; Q_{it} ile t yılında i ülkesinden j ülkesine yapılan ticaret hacmini, D_{ij} ile i ülkesinden j ülkesine olan uzaklık (daha önce F ile gösterdiğimiz ulaşım maliyetlerini hesaba katmak için), S_{it} ve S_{jt} ile ise t zamanında i ihracatçı ve j ithalatçı ülkede talep ve arzı kaydıran unsurlar gösterilmektedir. Arzı ve talebi kaydıran unsurlar olarak ülkelerin gelir seviyeleri (Y_{it} ve Y_{jt}) modele dahil edip logaritmasını aldığımızda gravite modelinin standart ekonometrik formunu şu şekilde yazabiliriz:

$$\ln Q_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 \ln D_{ijt} + \beta_2 \ln Y_{jt} + \beta_3 \ln Y_{it} + \varepsilon_{ijt} \quad (4)$$

Daha önce de belirttiğimiz gibi, gravite modelinin ülkeler arasındaki dış ticareti açıklamak için kullanılmaya başlanması Timbergen (1962) ve Pöyhönen (1963) tarafından yapılan öncü çalışmalara dayanmaktadır. Tinbergen ve Pöyhönen'in katkılarından sonra, uluslararası ticareti analiz eden araştırmacılar bazı eklemeler yaparak geliştirdikleri gravite modellerinden yararlanmışlardır. Linnemann (1966) nüfusu, ülke büyüklüğünün bir ölçüsü olarak gravite modeline dahil etmiştir. Nüfusu içeren modeller genişletilmiş gravite modelleri olarak da adlandırılmaktadır. Diğer yazarlar ise, ülkeler arasındaki ekonomik gelişme seviyesini ifade etmek için kişi başına geliri kullanmışlardır (Koo ve Karamera, 1991; Carrillo ve Li, 2002). Yaygın şekilde modellerde kullanılan diğer değişken gurubu ise, "kukla" değişkenlerdir. Bu değişkenler bazı araştırmalarda ticaret ortaklığı ve kültürel benzerlilik gibi unsurların dış ticaret üzerindeki etkilerini görmek için kullanılmıştır (Eichengreen ve Irwin, 1996; Soloaga ve Winters, 1999; Rose, 2002; Martinez-Zarzoso ve Nowak-Lehmann, 2003; Cheng ve Wall, 2002; Cheng ve Wall, 2005). Gravite modeli son dönemlerde, aday ülkelerin Avrupa Birliği'ne katılmaları durumunda ortaya çıkabilecek ticaret potansiyelinin belirlenmesinde kullanılmıştır (Brenton, Di Mauro ve Lücke, 1999; Paas, 2003; Antonucci ve Manocchi, 2006)

Ağırlıklı olarak gravite modeli kullanılarak Ortadoğu bölgesinin dış ticaret potansiyeli incelendiğinde şu iki sonuç öne çıkmaktadır (Ekhölm, Torstensson ve Torstensson, 1996; Fischer, 1993; Hirsch ve Hashai, 2000; Rivlin, 2000; Mehanna, 2003; Tovias et. al., 2004; Peridy, 2005; Söderling, 2005):

—Bölgeye bir bütün olarak ve toplam dış ticaret hacmi dikkate alınarak bakıldığında; korumacı önlemler, bölge ülkeleri arasındaki çatışmalar, bölgede benzer faktör donanımına sahip ülkelerin bulunması ve ülkeler arasında sektörel tamamlayıcılığın az olması gibi nedenlerle bölge

içinde zayıf bir potansiyel bulunmaktadır. Ayrıca bugün olduğu gibi, gelecekte de bölge dışı ülkeler (AB ülkeleri, ABD) ile bölge arasında dış ticaret hacminin büyük olacağı ileri sürülebilir.

—Genel olarak ortaya çıkan kötümser sonuca rağmen, ülkeler arasındaki ikili ilişkiler açısından bölgeye bakıldığında ise bölge ülkeleri arasında sektörel ölçekte dış ticaret potansiyeli vardır. Ancak bu potansiyel ağırlıklı olarak doğal kaynaklara, madencilığe ve gıdaya dayanan “mesafeye duyarlı sektörler” (distance-sensitive sectors) veya taze meyve ve sebze, süt ürünleri ve benzeri “mesafeye duyarlı ürünler” (distance-sensitive products) grubunda yoğunlaşmaktadır.

4. Metot ve Ampirik Analiz

Bu çalışmada, oniki adet Ortadoğu ülkesi için 1996–2005 dönemini içeren panel veri analizi yapılmıştır. Bu ülkeler; Mısır, Lübnan, Suriye, İran, İsrail, Ürdün, Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, B.A.E, Umman ve Yemen’dir. Bazı Ortadoğu ülkeleriyle ilgili sağlıklı verilerin olmaması nedeniyle (örneğin Filistin ve Irak), bu ülkeler çalışma dışında tutulmuştur. Ayrıca bu oniki ülke kendi içinde “kişi başına geliri dünya ortalamasının üstünde olan ülkeler” (İsrail, Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, B.A.E., Umman) ve “kişi başına geliri dünya ortalamasının altında olan ülkeler” (Mısır, Lübnan, Suriye, İran, Ürdün, Yemen) olmak üzere iki ayrı gruba ayrılmıştır.

$$\ln \dot{IHR}_{it} = \alpha + \beta_1 EB_{it} + \beta_2 BEN_{it} + \beta_3 GFD_{it} + \beta_4 UZ_i + u_{it} \quad (5)$$

$$u_{it} = \eta_i + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

Modelde yer alan değişkenleri ise şu şekilde sıralayabiliriz:

$\ln \dot{IHR}_{it}$, Türkiye’nin i ülkesine t yılında yaptığı ihracatın logaritmasını göstermektedir.

$EB_{it} = \ln(GSY\dot{I}H_{it} + GSY\dot{I}H_{Tt})$, t yılında i ithalatçı ülkesi ile Türkiye’nin (T) toplam ekonomik büyüklüğünü göstermektedir. Tahmin sonucu pozitif değer alması beklenmektedir.

$$BEN_{it} = \ln \left[1 - \left(\frac{GSY\dot{I}H_{it}}{GSY\dot{I}H_{it} + GSY\dot{I}H_{Tt}} \right)^2 - \left(\frac{GSY\dot{I}H_{Tt}}{GSY\dot{I}H_{it} + GSY\dot{I}H_{Tt}} \right)^2 \right], \quad t \text{ yılında } i \text{ ithalatçı}$$

ülkesiyle Türkiye’nin (T) ekonomik büyüklüklerinin benzerliğini göstermektedir. Ekonomik büyüklüklerinin benzer olması durumunda, Türkiye’nin Ortadoğu ülkelerine yaptığı ihracatın endüstri-içi ticaret niteliğine sahip olduğu düşünülebilir. Bu durumda tahmin sonucunun pozitif değerler alması beklenmektedir. Tahmin sonuçlarının negatif değerler alması ise Türkiye’nin Ortadoğu ülkelerine yaptığı ihracatın “endüstriler arası ticaret” (inter-industry trade) niteliğinde olduğunu gösterecektir.

$$GFD_{it} = \left(\ln \frac{GSY\dot{I}H_{it}}{NÜF_{it}} - \ln \frac{GSY\dot{I}H_{Tt}}{NÜF_{Tt}} \right), \quad t \text{ yılında } i \text{ ithalatçı ülkesi ile Türkiye } (T) \text{ arasındaki}$$

görelî faktör donanımını göstermektedir. Gravite araştırmalarında “Linder etkisi”nin (Linder effect) olup olmadığını test etmek amacıyla yer verilen bu değişkenin negatif değer alması, Türkiye’den Ortadoğu ülkelerine yapılan ihracatın endüstri-içi ticaret yapısına uygun bir eğilim gösterdiği anlamına gelecektir. Değişkenin pozitif değer alması ise, Türkiye’den Ortadoğu ülkelerine yapılan ihracatın endüstriler arası ticaret yapısına işaret edecektir.

UZ_i , i ithalatçı ülkesi ile Türkiye arasındaki uzaklığın (km) logaritmasını göstermektedir. Ülkelerin coğrafi olarak birbirine yakın olması dış ticaret için katlanılan işlem maliyetlerinin bir kısmını azaltacağı için, ihracat ile uzaklık arasında ters yönlü bir ilişki olduğu ileri sürülmektedir. Bu nedenle, değişkenin tahmin sonucunda negatif değerler alması beklenmektedir.

Başlangıçta gravite modelleri yatay kesit analizleri ile tahmin edilirken, doksanlı yıllarla birlikte araştırmacılara sağladığı önemli avantajlar nedeniyle panel veri analizi kullanılmaya

başlanmıştır (Egger, 2000; Egger, 2002; Egger ve Pfaffermayr, 2003; Baltagi, Egger ve Pfaffermayr, 2003; Cheng ve Wall 2005). Panel veri analizinde önemli tercihlerden birisi sabit etkiler veya rastsal etkiler tahmini arasında bir seçim yapmaktır. Yapılan Hausman testi sonucunda “elde edilen sabit ve rastsal etki model katsayıları arasında sistematik farklılığın olmadığı” test hipotezi reddedilmiştir (Tablo 3). Bu sonuç rastsal etkiler tahminini desteklemektedir. Rastsal etkiler tahmini, sabit etkilere göre daha büyük bir serbestlik derecesi tanımaktadır. Sabit etkiler tahmininin bir diğer kusuru da, “zaman içinde değişmeyen” (time invariant) değişkenler için uygun olmamasıdır. Modelimizde yer alan ülkelerarası uzaklık (*UZ*) bu tür bir değişkendir. Bu nedenlerden dolayı, çalışmada rastsal etkiler tahmini yapılmıştır.

Rastsal etkiler tahmininde, grup ve zaman etkilerinin olup olmadığını tespit etmek önemlidir. Rastsal etkiler modeli için grup ve zaman etkilerinin önemli olup olmadığı Breusch-Pagan (1980) tarafından geliştirilen *LM* istatistikleri ile şu şekilde (*n* ülke sayısı ve *T* zaman olmak üzere) hesaplanabilir (Tablo 3):

-“Zaman etkileri yoktur” sıfır hipotezi ile

$$LM_1 = \frac{nT}{2(T-1)} \left[\frac{T^2 \bar{e}'\bar{e}}{e'e} - 1 \right]^2 \sim X_1^2 \quad (7)$$

-“Grup etkileri yoktur” sıfır hipotezi ile

$$LM_2 = \frac{nT}{2(N-1)} \left[\frac{T^2 \bar{e}'\bar{e}}{e'e} - 1 \right]^2 \sim X_1^2 \quad (8)$$

-“Hem grup hem de zaman etkileri yoktur” sıfır hipotezi ile

$$LM = LM_1 + LM_2 \sim X_2^2 \quad (9)$$

Tablo 3. Model Seçimi İçin Ön Testler

Testler	Kişi Başına Geliri Dünya Ortalamasının Üzerinde Olan Ortadoğu Ülkeleri	Kişi Başına Geliri Dünya Ortalamasının Altında Olan Ortadoğu Ülkeleri	Ortadoğu Ülkeleri
<i>LM</i>	204.37	5.44	310.14
<i>LM</i> ₁	200.56 ^a	5.06 ^b	309.06 ^a
<i>LM</i> ₂	3.81	0.38	1.08
<i>Hausman</i>	-	-	4.10
<i>Wooldridge</i>	16.462 ^a	0.274	1.693

Notlar: Kişi başına geliri dünya ortalamasının üzerinde ve altında yer alan Ortadoğu ülkeleri için testin asimptotik varsayımlarını karşılanamadığı için ($\chi^2 < 0$) Hausman testi yapılamamıştır. ^a İstatistiklerin $\alpha=0.01$ 'de anlamlı olduğunu, ^b İstatistiklerin $\alpha=0.05$ 'de anlamlı olduğunu göstermektedir.

Rastsal etkiler modeli ile yapılan tahminlerde, hata terimlerinde oto-korelasyonun bulunmadığı ve sabit varyansın geçerli olduğu varsayılır. Değişen varyans ve oto-korelasyon durumunda tahmin edilen regresyon katsayıları tutarlı ama etkin değildir. Çalışmada etkin bir tahmin yapabilmek için değişen varyansın mevcut olduğu kabul edilerek “White düzeltmesi” uygulanmıştır.

Ek olarak, oto-korelasyonun olup olmadığının tespiti için ise, doğrusal panel veri modellerinde hata terimlerinde oto-korelasyonun olup olmadığını test eden “Wooldridge oto-korelasyon testi” yapılmıştır (Wooldridge; 2002; Tablo 3). Yapılan oto-korelasyon testinde, kişi başına geliri dünya ortalaması altında yer alan Ortadoğu ülke grubunun panel veri analizi hata terimlerinde oto-korelasyon tespit edilmiş ve giderilmesi için AR(1) süreci uygulanmıştır. Bu süreç sonunda, standart hatalarının seyrinden oto korelasyonun giderildiği görülmüştür.

Yapılan bütün bu ön testler ve düzeltmeler sonucunda yapılan regresyon analizi sonuçları Tablo 4’de görülmektedir.

Tablo 4. Panel Regresyon Sonuçları

Değişkenler	Kişi Başına Geliri Dünya Ortalamasının Üzerinde Olan Ortadoğu Ülkeleri Grubu	Kişi Başına Geliri Dünya Ortalamasının Altında Olan Ortadoğu Ülkeleri Grubu	Ortadoğu Ülkeleri Grubu
<i>EB</i>	0.02 ^c (1.76)	0.003 ^a (2.87)	0.01 ^a (2.78)
<i>BEN</i>	0.09 ^b (2.27)	0.012 ^a (3.06)	0.012 ^a (2.912)
<i>GFD</i>	-0.03 ^a (-3.49)	0.03 ^b (2.19)	0.01 (-1.33)
<i>UZ</i>	-2.275 ^a (-2.78)	-0.522 ^a (-4.97)	-1.235 ^a (-3.06)
<i>SABİT</i>	22.947 ^a (3.86)	10.471 ^a (12.921)	15.324 ^a (5.24)
<i>R</i> ²	0.57	0.29	0.39
\bar{R}^2	0.54	0.24	0.39
<i>N</i>	6	6	12
<i>T</i>	10	10	10
<i>F</i>	18.338 ^a	5.693 ^a	20.679 ^a

Notlar: ^a Katsayıların veya istatistiklerin $\alpha=0.01$ 'de; ^b $\alpha=0.05$ 'de; ^c $\alpha=0.10$ 'da anlamlı olduğunu, göstermektedir.

Tablo 4’de görüldüğü gibi, örneğimizde yer alan bütün ülkeleri kapsayan Ortadoğu ülkeleri grubuna ilişkin tahminler incelendiğinde toplam ekonomik büyüklüğü gösteren değişkeninin (*EB*) pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuç, Türkiye’nin bölgenin büyük ekonomilerine doğru ihracata yöneldiği anlamına gelmektedir. Aynı sonuç, hem kişi başına geliri dünya ortalamasının üstünde olan Ortadoğu ülkeleri grubu için hem de kişi başına geliri dünya ortalamasının altında olan Ortadoğu ülkeleri grubu içinde geçerlidir.

Ekonomik büyüklüklerin benzerliğini gösteren değişken (*BEN*) ise bütün gruplar için pozitif ve anlamlıdır. Bu sonuç, toplam gayrisafi yurtiçi hasıla açısından Türkiye ile benzer Ortadoğu ülkelerine daha fazla ihracata yöneldiğini göstermektedir. Ayrıca toplam gayri safi yurt içi hâsıladaki benzerliğe bakarak, Türkiye’nin Ortadoğu ülkelerine yapmış olduğu ihracatın her üç grup içinde endüstri-içi ticaret eğilimi taşıdığı sonucuna ulaşılabilir. Nitekim Türkiye ile kişi başına geliri dünya ortalamasının üzerinde olan Ortadoğu ülkeleri grubu arasındaki görece faktör donatımını gösteren değişkenin (*GFD*), negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması bu sonucu destekler niteliktedir. Yani Türkiye’nin “zengin” Ortadoğu ülkelerine yaptığı ihracatta Linder etkisinden söz edilebilir. Ancak

GFD değeri kişi başına geliri dünya ortalamasının altında olan Ortadoğu ülkeleri grubu için pozitif ve anlamlı olarak tahmin edilmiştir. Bu sonuç, Türkiye'nin "fakir" Ortadoğu ülkelerine yaptığı ihracatta endüstriler arası bir eğilimin de olduğuna işaret etmektedir. Bütün Ortadoğu ülkeleri için tahmin edilen *GFD* değişkeni, pozitif fakat istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Modelde Türkiye ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki uzaklığın Türkiye'nin ihracatı üzerindeki etkisini açıklamak için kullandığımız değişkenin (*UZ*) tahmin değerleri, beklendiği gibi bütün gruplar için negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Yani Türkiye ile örnekte yer alan Ortadoğu ülkeleri ile arasındaki mesafe azaldıkça ihracatı da artmaktadır. Bu sonuç literatüre uygun olarak, Ortadoğu ülkelerinin mesafeye duyarlı sektörlerde/ürünlerde belirgin bir dış ticaret potansiyelinin olduğunu ileri süren araştırmaları destekler niteliktedir.

5. Değerlendirme ve Sonuç

Ekonomik değeri yüksek doğal kaynakları nedeniyle Ortadoğu, ekonomik potansiyeli yüksek bir bölge olarak kabul edilmektedir. Bölge kaynaklarının ekonomik değere dönüştürülmesi sayesinde, bölge ülkeleri arasında önemli boyutlarda ticaret akımları yaratabilir. Ancak yapılan araştırmalar, bölgenin şu anki ticari ilişkilerinin öngörüldüğü gibi ciddi bir potansiyele sahip olmadığı sonucuna varmaktadır. Yani Ortadoğu ülkeleri bölgedeki diğer ülkelerden ziyade, bölge dışında kalan ülkelerle ticaret yapmıştır. Bölge ülkeleri arası çatışmalar ve ticareti engelleyici korumacı tedbirler, bu sapmanın sebepleri arasında ilk sıraları almaktadır.

Türkiye-Ortadoğu ticari ilişkileri konusunda genel kabul gören bakış açısı, bölgenin Türkiye açısından önemli bir ihracat potansiyeline sahip olduğu yönündedir. Özellikle bölgenin coğrafi olarak Türkiye'ye yakın olmasına dayandırılan bu görüş, Ortadoğu-Türkiye ekonomik ilişkilerini konu alan hemen her yazıda ve toplantıda dile getirilmektedir. Araştırmamızda ulaştığımız sonuçlar bu görüşü desteklemektedir. Yani bölge ile olan coğrafi yakınlığımız, sektörel bazda da olsa bize ciddi bir ihracat avantajı yaratmaktadır. Özellikle yüksek gelir grubu Ortadoğu ülkeleri için coğrafi yakınlık avantajı, diğer Ortadoğu ülkelerine göre daha önemlidir.

Araştırmamızda ulaştığımız diğer bir sonuç ise, Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerin homojen olmadığını göstermektedir. Yani Ortadoğu Türkiye açısından tek bir pazar olmaktan ziyade, farklı ülke/ülke gruplarından oluşan bir bölge olarak görülmelidir. Araştırmamızda yüksek gelir ve düşük gelir grubunda yer alan Ortadoğu ülkeleri için elde ettiğimiz farklı sonuçlar bu görüşümüzü desteklemektedir. Örneğin Türkiye'nin yüksek gelir grubu Ortadoğu ülkelerine yaptığı ihracat için tercihlerde benzerlik etkisi görülürken, düşük gelir grubu için endüstriler arası ticaret etkisi gözlemlenmektedir. Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine yaptığı ihracat açısından ortaya çıkan bu ikili durumun yapılması gerekenler için de önemli olduğunu düşünmekteyiz. Öncelikle ekonomik olarak tek bir bölge bakış açısından kurtularak ciddi ülke ve sektör araştırmalarının yapılması yararlı olacaktır. Ayrıca bu araştırmaların değerlendirilmesi için kurumsal bir organizasyonun yapılması, Türkiye'de diğer pek çok alanda olduğu gibi kurumlar arası koordinasyon sıkıntısının önüne geçilmesine yardımcı olacaktır.

Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ticari ilişkilerinin geleceği açısından önemli bir gelişme ise, ABD yönetimi tarafından ortaya atılmış Ortadoğu Serbest Ticaret Bölgesi Girişimi'dir. ABD'nin denetiminde ilerleyen bu girişimin içinde Güney Kıbrıs Rum Yönetimi yer alırken Türkiye'nin dışarıda bırakılması, Türkiye'nin bölgeyle ticari ilişkileri açısından önemli sorunlar yaratabilecektir. Bu nedenle, 2013 yılında tamamlanması beklenen Ortadoğu Serbest Ticaret Bölgesi'nin Türkiye'nin bölgeyle ticari ilişkileri üzerindeki muhtemel etkilerini inceleyen araştırmaların yapılması oldukça önemlidir.

Kaynakça

- Antonucci, D. ve S. Manzocchi (2006). "Does Turkey Have a Special Trade Relation with the EU? A Gravity Model Approach." *Economic System*, 30, ss. 157-169.
- Baltagi, B.H., P. Egger ve M. Pfaffermayr (2003). "A Generalized Design for Bilateral Trade Flow Models." *Economics Letters*, 80, ss. 391- 397.
- Brenton, P., F. Di Mauro ve M. Lücke (1999). "Economic Integration and FDI: An Empirical Analysis of Foreign Investment in the EU and in Central and Eastern Europe." *Empirica* 26(2), ss. 95-121.
- Breusch, T. ve A. Pagan, (1980). "The LM Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics." *Review of Economic Studies*, 47, ss. 239-254.
- Carrillo, C. ve C. A. Li (2002). "Trade Blocks and the Gravity Model: Evidence from Latin American Countries." University of Essex Discussion Papers. Elektronik versiyonu için bkz. <http://www.essex.ac.uk/economics/discussion-papers/papers-text/dp542.pdf>
- Cheng, I. H. ve J. H. Wall (2002). "Controlling for Heterogeneity in Gravity Models of Trade." Federal Reserve Bank of St. Louis Working Paper, No: 1999-010C.
- Cheng, I. H. ve J. H. Wall (2005). "Controlling for Heterogeneity in Gravity Models of Trade and Integration." *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 87, ss. 49-63.
- Deardorff, A. V. (1995). "Determinants of Bilateral Trade: Does Gravity Work in a Neoclassical World?." NBER Working Papers No. 5377.
- DTM. Dış Ticaret Müsteşarlığı, www.dtm.gov.tr
- Egger, P. H. (2000). "A Note on the Proper Econometric Specification of the Gravity Equation." *Economics Letters*, 66, ss. 25-31.
- Egger, P. H. (2002). "An Econometric View on the Estimation of Gravity Models and the Calculation of Trade Potential." *The World Economy*, 25, ss. 297-312.
- Egger, P.H. ve M. Pfaffermayr (2003). "The Proper Panel Econometric Specification of the Gravity Equation: A Three-way Model with Bilateral Interaction Effects." *Empirical Economics*, 28, ss. 571-580.
- Eichengreen, B. ve D. A. Irwin (1996). "The Role of History in Bilateral Trade Flows." Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, NBER Working Papers, No. 5565. <http://www.nber.org/papers/w5565.pdf>
- Ekhölm, K., J. Torstensson ve R. Torstensson (1996). "The Economics of the Middle East Peace Process: Are There Prospects for Trade and Growth." *The World Economy*, 19(5), ss. 555-557.
- Fischer, S. (1993). "Prospects for Regional Integration in the Middle East." J. De Melo ve A. Panagariya (Der.), *New Dimensions in Regional Integration*. Cambridge: Cambridge University Press, ss. 423-448.
- Güleç, M. ve G. Oğuz (2003). *Irak Savaşının Gölgesinde Türkiye Ortadoğu Ülkeleri Ticari İlişkileri*. Ankara: DTM Yayınları.
- Helpman, E. ve P. Krugman (1985). *Market Structure and Foreign Trade: Increasing Returns, Imperfect Competition and the International Economy*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Hirsch, S. ve N. Hashai (2000). "The Arab-Israeli Trade Potential: The Role of Distance-Sensitive Products." *The International Trade Journal*, 19 (1), ss. 1-35.
- Koo, W. W. ve D. Karemera (1991). "Determinants of World Wheat Trade Flows and Policy Analysis." *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 39(3), ss. 439-455.

- Krugman, P. (1991). "Increasing Returns and Economic Geography." *Journal of Political Economy*, 99 (3), ss. 483-499.
- Krugman, P. (1997). *Development, Geography and Economic Theory*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Linnemann, H. (1966). *An Econometric Study of International Trade Flows*. Amsterdam: North-Holland Pub. Co.
- Martinez-Zarzoso, I., ve F. Nowak-Lehmann (2003). "Augmented Gravity Model: An Application to Mercosur-European Union Trade Flows." *Journal of Applied Economics*, 6(2), ss. 291-316.
- Mehanna, R. (2003). "Do Politics and Culture Affect Middle East Trade? Evidence from the Gravity Model." *Review of Middle East Economics and Finance*, 1(2), ss. 155-170.
- Owen, R. ve Ş. Pamuk (2002). *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi* (Çev: A. Edirne). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Paas, T. (2003). "Regional Integration and International Trade in the Context of EU Eastward Enlargement." Hamburg Institute of International Economics, HWWA Discussion Papers 218, http://www.hwwa.de/Forschung/Publikationen/Discussion_Paper/2003/218.pdf
- Peridy, N. (2005). "Toward a Pan-Arab Free Trade Area: Assessing Trade Potential Effects of Agadir Agreement." *The Developing Economies*, 43(3), ss. 329-45.
- Pöyhönen, P. (1963). "A Tentative Model for the Flows of Trade Between Countries." *Weltwirtschaftliches Archiv*, 90(1), ss. 93-99.
- Prentice, B. E., Z. Wang ve H. J. Urbina (1998). "Derived Demand for Refrigerated Truck Transport: A Gravity Model Analysis of Canadian Pork Exports to the United States." *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 46(3), ss. 317-328.
- Rivlin, P. (2000). "Trade Potential in the Middle East: Some Optimistic Findings." *Middle East Review of International Affairs*, 4(1), ss. 56-66.
- Rose, A., K (2002). "Do We Really Know that the WTO Increases Trade?" Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, NBER Working Paper, No: 9273. <http://www.isop.ucla.edu/cms/files/Rose.pdf>
- Shackmurove, Y. (2004). "Economic Development in the Middle East." Philadelphia, PA: Penn Institute for Economic Research, PIER Working Paper, No: 04-022. <http://pier.econ.upenn.edu/Archive/04-022.pdf>
- Sharer, R. (1998). *Trade Liberalization in Fund Supported Programs*. Washington, D.C.: IMF, World Economic and Financial Surveys.
- Soloaga, I. ve L. A. Winters (1999). "How Has Regionalism in the 1990s Affected Trade?" Washington, D.C.: World Bank, Policy Research Working Paper.
- Söderling, L. (2005). "Is the Middle East and North Africa Region Achieving Its Trade Potential?" Washington, D.C.: IMF Working Paper, WP/05/90.
- Tinbergen, J. (1962). *Shaping the World Economy: Suggestions for an International Economic Policy*. New York: The Twentieth Century Fund.
- Tovias, A. et. al. (2004). *Economic Cooperation Potential between the Mashrek Countries, Turkey and Israel*. A Research Report prepared for FEMISE (Project FEM 2-02-21-18).
- Wooldridge, J.(2002). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. Cambridge: MIT Press.